

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2011

NR 3

2011-08-30

Peringskiölds vackra 1600-talsteckningar utges av Föreningen för Västgötalitteratur

Slöta och Karleby kyrkor

”Wester-Göthernas i Stenar och Griffter qwarlemnade Minningsmärke och gamla Loford. Till Fäderneslandetz Heder fliteligen upsökte, samt i denna 16. Book korteligen sammanskrefne och uthgifne.”

Så lyder den något omständliga titeln på Johan Peringskiölds handskrift där många av stiftets gamla kyrkor finns avbildade. Teckningarna för dessa kyrkor, runstenar och andra västgötska sevärdheter är från 1660- till 1690-talet. Många av kyrkorna är idag rivna eller kraftigt förändrade. Nu utges för första gången samtliga teckningar i denna västgötadel av Peringskiölds Monumenta.

Boken kommer att återges i faksimil med inledning och

Ekby och Utby kyrkor

kommentarer av fil dr Benny Jakobsson. Volymen finns idag på Kungliga biblioteket och är i folioformat.

Kyrkorna och runstenarna har delvis brukats som illustrationer i bokverk. Så ex. i Ernst Fischers bok **Sveriges kyrkor. Kållands härad** (1922) och senast i Markus Dahlbergs **Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid** (1998). De har alltid återgivits i svart/vitt, trots att teckningarna är svagt kolorerade. Nu kommer faksimiltrycket att presentera teckningarna i sin originalfärg.

Efter det att Föreningen nyligen utgivit **Äldre Västgötalagen** och dess bilagor sker nu utgivningen under hösten av Peringskiölds viktiga arbete.

Föreningen för Västgöralitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 031-44 04 53
b2_gods@hotmail.com

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-21 25 83
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2011: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Birgitta Averberg, Skara
Ulf Drake, Mariestad
Ann-Mari Eklöv, Borås
Gert Forsman, Skövde
Kjersti & Bengt Gullstrand, Hjo
Margareta Hasselqvist, Trollhättan
Ingrid & Samuel Nilströmer, Borås
Per Persson, Töreboda
Gun-Britt & Magnus Wallquister, Axvall
Arne Wejersborn, Kungshamn

Göteborgiana

Nu finns det en blogg med inriktning på göteborgslitteratur och göteborgsk lokalhistoria. Adressen är <http://boksamlarenigoteborg.blogspot.com>
Förhoppningen är att "siten" skall kunna bli ett forum för erfarenhets- och åsiktsutbyte kring göteborgslitteratur.

Med boksamlarhälsning
Jan Westin

Grönvall blev staty

Förra hösten invigdes en ny staty i Skövde över en av stadens industripionjärer. Mellan järnvägsområdet och platsen där numera de äldsta Volvoanläggningarna finns restes en staty över John Grönvall, utförd av konstnären Sam Westerholm. Statyn kom till efter ett s k medborgarförslag till Skövde kommun av Maj-Britt Beetzen-King, Verna Andersson och Carl-Axel Pettersson.

I hembygdsskriften Billingsbygden berättar Lars Johan Ekelöf om John Georg Grönvall, hans familj och hans verksamhet som fått en fortsättning i Volvo Penta.

I övrigt handlar årsskriften om Boulognersjön och verksamheten där, men vi får också läsa om kärnkraft från Häggums horisont och om hertig Johan som gett namn och torg och gata i Skövde.

Som vanligt är skriften mycket omväxlande och försedd med många nya och gamla bilder.

Hans Menzing

Billingsbygden 2010. Utgiven av Skövde Hembygdskrets i samarbete med Skövde Stadsmuseum. Redaktör: Monika Moberg. 128 sidor.

Nytt bokpris

Hembygdsvännerna är flitiga bokskrivare, det vet vi inte minst här i Västergötland. Nu har även Sveriges hembygdsförbund insett värdet av denna litteratur och gör en satsning för att höja statusen för dessa böcker. Det kan behövas, de nonchaleras i de flesta kultursammanhang och numera verkar inte ens lokalpressen lika intresserad som förr.

SHF har därför instiftat ett nytt pris för hembygdslitteratur. Med priset vill SHF främja kvalitet och skapa positiv uppmärksamhet. Varje regionalt förbund får nominera en nyutgiven hembygdskbok. Pristagaren utses av en jury och boken presenteras på den årliga Bok och biblioteksmässan i Göteborg. Priset delas ut första gången 2012 för böcker utgivna under 2011.

Priset består av ett diplom plus 5000 kronor. Men de övriga nominerade böckerna blir inte helt lottlösa, de kommer att visas upp på Bokmässan och får förhoppningsvis även de uppmärksamhet hos media och de många besökarna.

Alfred Grenander

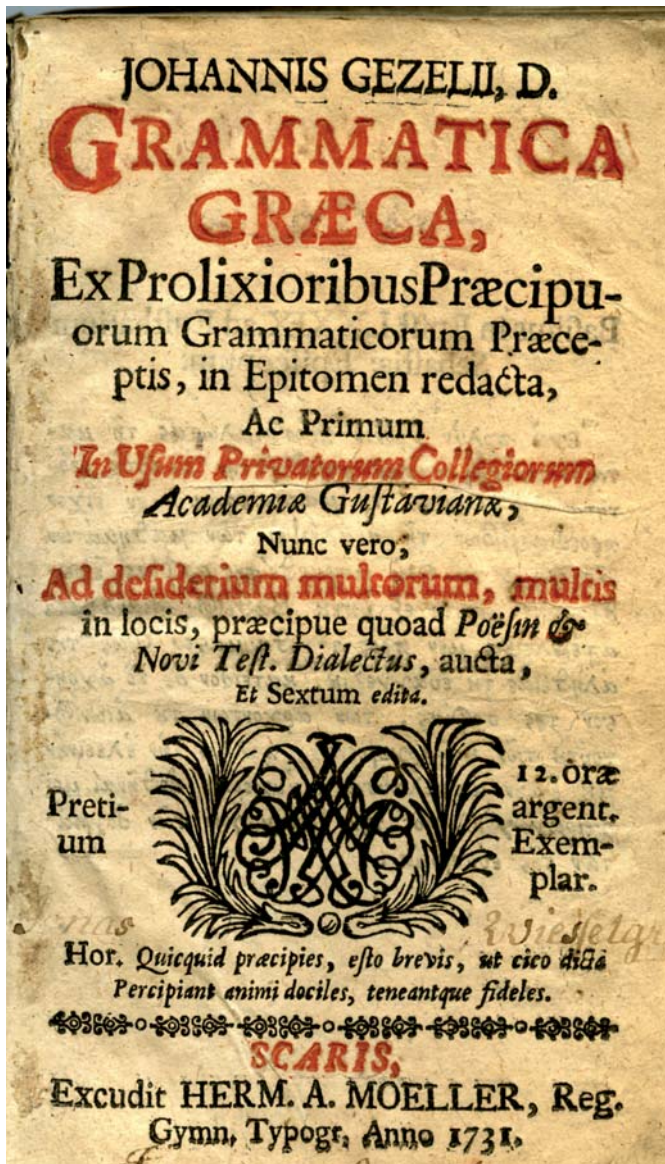
En del människor gör sådant avtryck i historien att de lever i minnet ännu efter hundra år. En sådan person var provinsialläkaren Alfred Grenander som under närmare trettio år var läkare med stationering först i Naum och sedan i Vara.

Distriktet omfattade hela västra Skaraborg. Nu har två av hans barnbarnsbarn, syskonen Nenne och Lars Kihlborg, renskrivit och utgett hans 181 bevarade fästmansbrev, skrivna mellan 1859 och 1866. Boken har kallats Söta rara Alice! och har getts ut på Balkong Förlag i 500 numrerade ex.

Mottagaren av breven var Alice Sandberg, som Grenander träffat i Broby, där hans far blivit kyrkoherde. Alfred Grenander skrev breven under sina studier i Lund och Stockholm. De speglar livet i vad vi i dag väl skulle kalla medelklassmiljö. Sedan Grenander tagit sin examen blev det bröllop och efter ett par år bar det av till Naum.

Bengt Fåglefeldt

Trycka fritt är stor - trycka rätt är bättre!

På en numera försvunnen gravsten i Skara domkyrka fanns på sin tid följande att läsa:

Här under hvilar en ährlig man fordom
Boktryckaren här vid Kongl. Gymnasium
Anders Kjellberg död år 1715 och
Hans hedersamma gumma Hustru Elis
Bet Davidsdotter, död år 1733 på sitt
71 år samt en liten theas son.
En ährlig man som väl i verlden vandrat
Herr Kjellberg här får hvila kroppen trött,
Men själen gläds i paradise sött
I Jesu famn ibland Guds helgon andra,
Han var then som först tryckte bok i Skara,
Ty städse skal hans ähreminne gro.
Elisabeth bevisade jämt med tro
Och dygder ren sig Davids dotter vara.

Anders Kiellberg var Skaras förste boktryckare. Biskop Swedberg hade lockat honom till staden och många av tryckeriets tidiga tryck kom just från biskopens hand. Det var den 2 december 1704 som Kungl. Maj:t., efter stor tveksamhet, biföll konsistoriets och biskopens ansökan om inrättande av ett

boktryckeri i Skara. Boktryckaren skulle erhålla ett anslag ur den s.k. domkyrkotunnan. Det dröjer dock till året 1707 innan Kiellberg flyttar till Skara. Hans bostad och boktryckarverkstad var där nuvarande domkapitelhuset idag är beläget.

Kiellberg driver sitt tryckeri till sin död 1715. Under två år drivs det sedan av hans änka varefter tysken Herman Arnold Möller övertar tryckeriet. Denne hade förut varit i krigstjänst innan han alltså 1717 övertar tryckeriet och blir Skaras boktryckare. Redan efter två år får han vara med om den stora katastrofen och se staden och tryckeriet läggas i aska genom den förfärliga brand som drabbar Skara. Men Möller ger sig inte och arbetar återigen upp tryckeriet och 1733 har det tre pressar. Möller dör 1753 och hans änka Catharina Elisabet innehar därefter tryckeriet till år 1766.

Under Herman Arnold Möllers tid är det stora slitningar mellan honom och skolungdomen. De ansåg att han var för dyr på skolböckerna och framförallt på de socknebrev som många behövde för att kunna gå "socknegången". Detta var egentligen ett regelrätt tiggeri men nödvändigt för många av de fattiga djäknar som behövde dessa pengar för att kunna fortsätta sin studiegång. Även mellan Möller och lektorerna var det stora slitningar. Dessa menade att Möller inte brydde sig om den förmån han fått på 50 balar papper "på det han för så mycket lindrigare pris må kunna upläggia och aflåta scholae samt andra nödiga böcker."

Konflikten ledde till att biskop Swedberg röt i och hotade djäknarna med både Djävul och Helvete om de inte tog reson. Uppenbart tyckte han synd om Möller som säkerligen inte hade en särskilt lukrativ sysselsättning med sitt boktryckeri.

Efter flera besvärliga misstag som Möller gjort blev droppen som fick bågaren att rinna över den utgåva av Gezelii grekiska språklära som han tryckte 1731 utan sakkunnigt biträde. Hela 450 tryckfel fanns i boken som bara hade 76 sidor.

Många böcker skulle ha behövt en nödvändig korrekturläsning även om det nästan är omöjligt att hitta en bok som saknar korrekturfel. Hur många som än läser så slinker det ofta igenom ett och annat. I undertecknads egen socken, Järpås, utkom 1979 en sockenbok som efter sedvanlig korrekturläsning skickades till tryckeriet för ändring. Dessa ändrades aldrig utan boken trycktes ändå. En lärd Järpåsbo, författaren Karl Nilsson, kunde vid "en hastig genomläsning konstatera att den innehöll 364 fel". Det var ju något mindre antal fel än i Möllers utgåva av Gezelii grammatica. Men ändå!

Johnny Hagberg

Beställ Äldre Västgöotalagen!

Äldre Västgöotalagen.

Beställ de två volymerna.

Pris 350:- + ev porto 39:- (2kg B-porto).

Pg 592433-7

Västgötadeln av Peringskiölds Monumenta utges av Västgötalitteratur

Johan Peringskiöld, Monumenta Sveo-Gothorum antiqua et recentia

[Svea och Göta äldre och nyare minnesmärken].

Västgötadeln av detta arbete finns på Kungliga biblioteket och bär signum F.h.9. Den är i folioformat. Teckningarna är oftast i tusch av svart, grå och brun nyans. Texter är i bläck, oftast tydlig svart. Teckningarna, från 1660- till 1690-talet.

Peringskiöld har försett arbetet med denna omständliga titel:

”Wester-Göthernas i Stenar och Griffter qwarlemnade Minningsmärke och gamla Loford. Till Fäderneslandetz Heder fliteligen upsökte, samt i denna 16. Book korteligen sammanskrefne och uthgifne.”

För Peringskiöld skulle västgötadeln utgöra Volym 7 och Bok 16 (varje volym innehöll flera böcker).

Bakgrunden till detta verk är i korthet denna:

Johann Hadorph (1630–1693) var från 1666 ansvarig för antikvitetsforskningen i landet. På hans uppdrag gjorde prästerskapet i slutet av 1660-talet de rannsakingar efter antikviteter, som först i vår tid utgivits. Hadorph initierade samtidigt resor i landet för avritande av kyrkor, borgar, ruiner, runstenar, domarringar, vapensköldar, etc. Från 1676 reste han själv, tecknade och gjorde anteckningar. Med sig på resorna hade han också teckningsdugliga studenter, så en del av materialet har han inte avtecknat själv. Bland de duktigare tecknarna var Elias Brenner, Ulf Christophersson och Johan Peringer (senare adlad Peringskiöld). Hadorph lät också på basis av dessa teckningar förfärdiga ungefär 1000 träsnitt av runstenar i riket, med avsikt att utges av honom.

Efter Hadorphs död 1693 kom arbetet att övertas av Johan Peringskiöld (1654–1720), som tidigare varit med Hadorph på dennes resor i riket. Peringskiöld fortsatte arbetet med att resa runt och göra teckningar och anteckningar. Han skisserade ett stort arbete med ”Swea och Götha minnings-merken”, varav dock bara två delar (omfattande Tiundaland i Uppland) kom att utges (1710–19). Det är detta stora planerade arbete som innehåller volymen om Västergötland.

När Peringskiöld avled 1720 hamnade arbetet i Antikvitetsarkivet, där volymerna användes av de tjänstemän som följde efter honom. Därvid kom dels teckningar att uttagas och hamna i andra samlingar, dels anteckningar av senare tjänstemän och en del avskrifter och brev att tillföras volymerna. Under 1900-talet har man återställt en del av de teckningar som uttagits, men de senare införda anteckningarna finns kvar. En del volymer av Peringskiölds samling hade på 1700-talet avsevärt minskat från Antikvitetsarkivet och hamnat i privata händer, varav en del senare har återställts.

När man talar om Peringskiölds Monumenta bör man ha klart för sig att det är ett kollektivt verk, framför allt av Johan Hadorph och Johan Peringskiöld, de två som ledde arbetet (det förefaller t.o.m. som om Hadorphs bidrag är större än Peringskiölds, åtminstone för västgötadeln). Men också tecknare som Ulf Christophersson och Elias Brenner bör ihågkommas som medarbetare.

Västgötadeln av Peringskiölds Monumenta innehåller:

1. Teckningar av kyrkor, ruiner, runstenar, domarringar, vapensköldar, etc. Teckningarna är av flera olika händer (kanske halvdussinet personer). En del av kyrkorna finns inte kvar idag; andra har byggts om. Det är en unik dokumentation. Detsamma

Ljunghem och Enosa (Enåsa) kyrkor

gäller vapensköldarna.

2. Anteckningar som rör vad dessa teckningar föreställer. Anteckningarna är av Hadorph och Peringskiöld och är i de flesta fall på särskilda ark. Anteckningarna förefaller vara gjorda under resorna i landskapet; de är inga senare renskrifter. Hadorphs text finns tidigare utgiven, men utgåvan är varken fullständig eller helt tillförlitlig, och kommentarerna är delvis föråldrade. Peringskiölds text är inte utgiven tidigare.

3. Träsnitt av runstenar, skurna på uppdrag av Johan Hadorph, och till viss del senare utgivna av Johan Göransson i Bautil. Det är alla Swea ok Götha Rikens Runstenar..., Stockholm 1750.

Hadorph och Peringskiöld täckte i stort sett upp gamla Skaraborgsdelen av Västergötland; tyvärr finns knappast något från Älvsborgsdelen.

BÖCKERNAS HUS

antikvarisk bokhandel, Lars Angshed

öppet: mån-fre 10-18, lörd 9-13

Slingvägen 1
549 31 TIDAN

tel: 0500-470052
mobil. 0737-430293

www.bockernas-hus.se

Den bortglömde Akademiledamoten från Skövde

En handfull västgötar har valts in i Svenska Akademien, t ex Johan Henrik Kellgren, Gunnar Wennerberg och Johannes Edfeldt. Alla dessa är i dag mer eller mindre kända på grund sitt författarskap. En av 1800-talets akademiledamöter är däremot totalt bortglömd; det är den från skövedetrakten härstammande Carl Kullberg. Hans sparsamma poetiska produktion är i dag onjuterbar och hans många översättningar samlar sedan många år damm i bibliotekens magasin. I bästa fall.

Tegnérbeundrare

Carl Kullberg föddes 1815 i Sventorp, strax utanför Skövde, men flyttade redan som barn till Väring, där fadern blivit kyrkoherde. Efter skolår i Skara studerade han i Uppsala, där han läste klassiska språk och estetik. Redan i Skara hade han strött poem omkring sig och i Uppsala fick han snart rykte om sig som studentpoet och omgavs av ett hov av beundrare. Hans begåvning gjorde att hans studier gick snabbt och detta medförde att Kullberg fick en hög uppfattning om sig, kanske alltför hög. När han vid en tentamen i latin inte fick högsta betyg verkar han ha tagit detta hårt. Han, som både talade latin flytande och kunde översätta de klassiska poeterna, hade drabbats av en fruktansvärd orättvisa tyckte han. Helt plötsligt gav han därför upp tanken på en säker akademisk karriär och satsade i stället på en otrygg framtid som författare.

Han beslöt att lämna Uppsala och vid faderns död 1844 flyttade Kullberg till Väring, där han i många år bodde hos modern i Sven Bengtsgården. Trots att Svenska Akademien lockade med ett stipendium om han återvände till Uppsala vägrade han, han föredrog att dikta i sin hembygd. Han fick sitt stipendium i alla fall och dessutom erhöll han pris från Akademien för flera dikter som också kom ut i bokform 1850. Fastän de flesta kritikerna lovordade boken var Kullberg missbelåten. Det framgick nämligen tydligt av dikterna att hans älsklingsförfattare hette Tegnér. Alltför tydligt påpekade många bedömare. Kullberg insåg att kritikerna hade rätt och hellre än att bli en av de otaliga Tegnérpigonerna valde han efter moget övervägande att upphöra med sin poesi. Han lovade att hans första diktsamling också skulle bli hans sista. Det hedrar honom att han höll sitt löfte.

Översättare

Redan som djäkne hade Kullberg översatt dikter och hemma i Väring upptäckte han att detta var något han kunde. Det berättas

att han bad sin bror, kyrkoherde i Odensåker, om ett italienskt lexikon och en italiensk grammatik för att komma i gång. Och det gjorde han verkligen. Den italienska diktningen med sina konstfulla versformer och eleganta rim passade honom förträffligt och med järnflit och färdighet hanterade han i talgdankars sken sina böcker och sin penna. Längre kunde ortsbefolkningen peka ut fönstret till den lilla vindskammare han bodde i. De verk han gav sig i kast med var de medeltida versberättelserna Det befriade Jerusalem av Tasso och Ariostos Den rasande Roland. Det var långa epos, som kom att omfatta flera volymer och hans översättningar lästes flitigt och beundrades. Han tjänade också en slant då de såldes och han tilldelades flera litterära priser.

Han verkar ha trivts med sin tillvaro, även om en del smolk kom i hans lantliga glädjebägare. Han beskyldes av en del kritiker för att vara alltför omständlig i sina tolkningar, av andra för nödrim och konstig ordföljd. En kritiker tyckte sig spåra provinsialism i hans översättningar och det är kanske sant. Kullberg talade säkert en genuin västgötska och otroligt är det nog inte att dialektala ord smugit sig in i stroforna.

Kullberg erkände vid något tillfälle att hans uppgift var svår, i ett anfall av klarsyn skrev han själv om sina översättningar: Ack, de förkylt sig på sin långa färd till kulan nord från söderns blomstervärld.

Men Kullberg ansåg att han gjorde en viktig fosterländsk insats med sina översättningar och han var inte ensam om det. Det bevisas av att han blev invald i Svenska Akademien 1865 och utnämndes till hedersdoktor i Uppsala 1877.

Länge var Kullbergs flit och arbetslust obruten, Petrarcas sonetter och Canzonor översattes på 70- och 80-talen och trots att järnvägen kom till Väring så reste han sällan därifrån. Ostörd ville han sträva med sitt livs uppgift. När hans avhållna mor dog fick han söka sig ny bostad och han flyttade flera gånger inom Väring. Med ålderns rätt utvecklades Kullberg till en kuf och ett original som nog hade sina sidor som hyresgäst. Vulkaniskt häftig, uppbrusande, otålig och despotisk är några av de omdömen som fälldes om honom. I grunden lär han dock ha varit blyg och hjälpsam och önskade helst att vara i fred i det stora bibliotek som han med åren skaffat sig. Han levde ogift och ensam och lär ha sagt: "Biblioteket utgör min familj, arbetet är mitt umgänge och tänkandet min förströelse". Detta var säkert med sanningen överensstämmande.

Från 1885 bodde Kullberg i Skövde, de sista åren med brutna själs- och kroppskrafter och han dog 1897. Sin grav fick han i Väring vid sina föräldrars sida.

Lokal diktning

Vid enstaka tillfällen bröt Kullberg sin poetiska tystnad. Det han då åstadkom var mest välgörenhetsdikter av typen, "Prolog uppläst vid societetsspektakel till förmån för flickskolan i Skövde" och en liknande till Skara flickskola. Även det blivande fattigjuket i Skövde fick sin prolog 1884 och några dikter publicerades i Skara Tidning under pseudonymerna Ragnar och Gottfried. Lidköpings Nya Tidning hade 1862 en dikt av Kullberg och i Mariestads Veckoblad infördes 1853 dikten Lars Flink och något senare poemet Lärkan. Sannolikt behövde Kullberg vid dessa tillfällen pengar men storstadstidningarna besvärade han inte. Säkerligen var han rädd för hård och hjärtlös kritik.

Gunnar Wennerberg och Carl Kullberg var nästan jämngamla. De gick i Skara Gymnasium samtidigt och var kamrater i Västgöta Nation i Uppsala. De satt också bäge i Svenska Aka-

demien. Några vänskapsband knöts dock aldrig mellan dem. Möjligen kände de sig som rivaler eller också var de alltför olika, den ene posör och den andre en svårmodig litteratör. Deras karriärer kom inte heller att likna varandras. Kullberg begravde sig enligt en litteraturhistoriker i en håla i Västergötland, medan Wennerberg rörde sig som fisken i vattnet i kungliga huvudstaden, umgicks vid hovet och utnämndes till statsråd och landshövding. Wennerberg är den som i möjligen lever i kraft av sin diktning och sin musik, medan däremot Kullberg är helt glömd. För den skull finns det ingen anledning att se Kullberg över axeln. Levande i sin lantliga, självvalda isolering utförde han som översättare något som för sin tid var en kulturgärning. Skövde kommun har all anledning att känna stolthet över sitt än så länge enda bidrag till De Aderton.

Tore Hartung

Kvarn med flyt

Hårdakvarn. Fyra av dem som fått Hårdakvarn att återuppstå, Alf Ericsson, Erik Johansson, Gunnar Arnborg och Lars Gustafsson.

Redan 1608 finns den omnämnd, och nu har den blivit kulturhistoria i lilla Källunga i Herrljunga kommun. Hårdakvarn har haft flyt genom seklerna, även bokstavligen. Även när torkas stoppade de flesta kvarnar så brukare Hårdakvarn kunna mala. Då gällde det att ligga i, och det berättas om en sen torrperiod då Hårdakvarn gick dygnet runt, sju dagar i veckan i sex veckor.

Hårdakvarn ligger vid en liten å som här kallas Vimleån. Den startade som en enkel skvaltkvarn, men växte till sig och fick sågverk. I 400 år gav den gårdens folk försörjning och ortsborna mjöl och virke. Men åren satte sina spår och 1995 insåg ideella krafter att den måste totalrenoveras. Det gjordes försiktigt så att den ålderdomliga tidsprägel inte skulle förstöras. Skänkta träd hade sågats till lämpliga längder. Men lördagen den 6 mars 1999 slog elden till, både kvarn och såg blev en askhö.

Det har många gånger varit hårda bud för Hårdakvarn i Källunga utanför Herrljunga, men det är förstås inte därför som kvarnen fått sitt namn. Förmodligen är det så enkelt som att en tidig ägare hetat Hård. Siste ägaren hette i alla fall Rune Anderson, och han var förutseende. Han skänkte sin kvarn, såg och smedja till en förening Hårdakvarn, som beslöt att renovera den till ett kulturminne över de många kvarnar som funnits här vid åarna förr. Mängder av folk från bygden lovade gratis arbete och skänkte skog till virke. Arbetet fortskred, när en lördag sågen

plötsligt gick varm och hela anläggningen brann ned.

Där skulle förstås historien ha slutat, men man beslöt att bygga upp allt igen. Att återställa det gamla kvarnhjulet och kvarnstenarna blev komplicerat så man nöjde sig med en modernare kvarn och modernare såg. I den gamla kvarnkammaren byggdes bl a en gammaldags bakstuga där man kunde baka av sitt eget mjöl.

–Här skall skolklasser kunna se vägen från ax till kaka, berättar kassören Erik Johansson när jag gästas kvarnen. Och som exempel på problem på vägen nämner han stormarna Gudruns och Pers härjningar, men här förvandlades de fällida träden till innertak. Vid mitt besök är det problem med ett lager i kraftverket, men annars levererar man massor av grön el till Herrljunga.

Nu har dessutom har man dokumenterat kvarnen och allt arbetet i en bok, Hårdakvarn – en kulturhistoria, med mängder av bilder. För texten svarar Gunnar Arnborg, som själv har starka bygderötter i grannsocknen Skölvene, och var förste ordförande i föreningen. Den nuvarande heter Tore Johanson.

I boken bjuder också bakstugans Gun Larsson på en rad recept. Men där kan man också läsa om exempelvis kampen om vattnet. Flera kvarnar utmed den lilla ån var beroende av vatten från Sämsjön, men det dämnet reglerades av ägaren på Sämsholm och det blev förstås tvister. Det slutade med att kvarnägarna gick samman, köpte Sämsholm och styckade av kvarnstugan vid dämnet så att de kunde reglera vattenflödet själva. Sedan såldes säteriet igen.

Den välskrivna boken är ett äreminnen över bygdens folk som återskapat den gamla kvarnen, men också över siste mjölnaren Rune Andersson, som senare skänkte hela fastigheten till föreningen. Eftersom Gunnar Arnborg hållit i pennan finns där förstås mycket av kultur och kulturhistoria i boken. Man kan också ta del av hård kamp mot byråkraterna som inte gillade att kvarnen bevarades på det här sättet, och kvarnens varierande öde genom seklerna. Allt mycket väldokumenterat.

Förutom den lärorika texten finns här mängder av bilder, inte minst från åren då kvarnen byggs upp igen.

Hans Menzing

Hårdakvarn – en kulturhistoria. Författare: Gunnar Arnborg med hjälp av en rad medlemmar i Föreningen Hårdakvarn, som gett ut boken. 150 sidor med massor av bilder, samt kulturhistoria kring kvarnar och recept. Pris 160:–. Pg 592433-7.

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSREBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@svaf.se
 ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Svear eller svenskar – ovan fara eller ned fara i Västgötalagen?

Det är fel att i den moderna svenska versionen av lagtexten skriva "svear".

Rättslösbalken avser säkerligen folk boende i dåvarande svenskt territorium, vad vi nu kan kalla dem – kanske "sva-ensker" (Se även Adam av Bremen). "Svear" leder ofelbart till att det var svear norr om Mälaren som i Äldre Västgötalagen bestämde kungaval. Så var det inte. De omfattades inte av lagen. Äldre Västgötalagen skildrar kungaritten/eriksgatan ur ett strikt västgötskt perspektiv. Svearna var inte först med att "taga eller underkänna" kungen. Men senare på 1300-talet, i Upplandslagen, anges att det är en uppländsk lagman som är den förste att utropa den nyvalde kungen. Kungen var alltså redan vald men från och med 1300-talet kunde kungaritten bli "Erikskata" och förlängas till att omfatta även Uppland. Den förste som veterligen red eriksgatan var Magnus Eriksson år 1335. Då blev det delvis relevant att skriva "ned fara", men inte i 1200-talets Västgötag. Uppsala var då nyblivet ärkebiskopssäte (1296). Stockholm blev huvudstad långt senare (1436). Det är Hans Menzing som blandar århundradena när han skriver att Stockholm vid denna tid vuxit fram som huvudstad. Det måste väl vara de mest ursprungliga lagtexterna som vi vill presentera som t.ex. kyrkobalkens omnämnande av en kyrkas tillstånd, "står stolpar, ligger syllar, är helt fästhand" (närmast hammarbandet i en stavkyrka). Dessa begrepp härrör från träkyrkor, (från en tid då hedningar bodde norr om mälaren) vilket visar att mycket tidiga texter finns kvar. På 1000–1200-talen byggde vi ju kyrkor i sten. I texten förekommer även, på ett tiotal ställen, "gudarna hulda" och ordet "trolldom" förekommer.

När lagen skrevs om i Skara på 1290-talet var Birger Magnusson omyndig kung i Sverige. Han valdes enligt en källa till kung i Fagradal i Västergötland och kröntes i Söderköping år 1302. Verklig maktbärare i Sverige var Torgils Knutsson boende bl.a. i Årnäs och i Lena. Biskop i Skara var den berömda Brynolf Algotsson och Västergötlands lagman var likaledes en Algotsson vid namn Folke. Götiska stormän dominerade situationen i Sverige. Det är inte mycket som talar ett uppländskt inflytande när man reviderade lagen i Skara. Vad är sannolikheten att man då med "svear" menade folk norr om Mälaren och vad är sannolikheten att man skulle ändra till "ned fara" när kungaritten fortfarande reds runt Vättern?

Den gode Hans Menzing skriver faktiskt i sitt inlägg att "svenskarna har rätt att välja och vräka kungar". Men han läser mitt inlägg slarvigt. Jag skriver inte att Västgötalagen berättar om Ragnvald Knaphövde. Jag exemplifierar med ett misslyckat försök att bryta mot denna lag. Vidare uttrycker jag att texterna i lagen har ett hedniskt traserat ursprung, inte "att lagens innehåll enbart" utgörs av dessa texter. Jag har läst och vet allt det som Hans Menzing påpekar. Men hur jag läser – hur jag drömmer har inte med sakfrågan att göra. Dessa spefunderigheter närmast minskar trovärdigheten i Hans Menzings inlägg. Varför denna raljans? Vi har ju i stort samma syften med våra inlägg och våra studier.

Bengt Råsled

Söker efter fakta

Mitt enda syfte med studier av vår tidiga historia är att försöka hitta fasta fakta under de nationalromantiska dimmorna. Det är inte lätt, men en sak verkar klar – det finns inga handfasta bevis för några historiska motsättningar mellan svear och götar. Svearna hade mer att hämta på andra sidan Östersjön, vi hade större intressen väster- och söderut.

Så ganska säkert är de ändlösa diskussionerna om svear och götar en tvist om en maktkamp som bara finns i gamla skrönor. När riket enas på allvar på 1200-talet verkar götarna länge ha varit pådrivande, men det går ju inte att resonera bort att makten sen hamnar vid Mälardalen, av rent praktiska skäl. Så vad skulle vara mer lämpat att kalla Sveriges huvudstad 1290 än Stockholm?

Hans Menzing

Knös förste Västgötasamlaren

Olof Andersson Knös var kanske den förste samlaren av Västgötalitteratur, men eftersom han levde i slutet av 1700-talet så fick han främst samla på västgötska skalder på latin. Hembygdslitteraturen var mycket bildad på den tiden. Men framför allt samlade han i sin våning vid Klostergratan i Skara klassisk litteratur och svensk historia, och hans samling ansågs som en av de "rikaste bibliotek en privat man i Sverige egt."

Katalogen vid bokauktionen efter honom omfattade 4 700 nummer, och i samlingarna ingick några böcker tryckta före 1500, liksom ett par hundra tryckta under 1500-talet.

Detta kan man läsa i den anspråkslösa skriften **Knös Västgötasläkten. En släktredovisning**.

Det är alltså en redovisning av de västgötska knösarna med rötter på rusthållet Knorren i Hangelösa utanför Skara på 1500-talet fram till våra dagar. Men intressantast för oss icke Knösar är förstås alla de personporträtt som serveras, särskilt om de många framgångsrika Knösarna under 1700-talet. Inte minst vimlar det av präster och militärer.

Så även för oss andra finns här mycket intressant läsning.

Hans Menzing

Knös Västgötasläkten. En släktredovisning utgiven och nedtecknad av Staffan Knös. Eget förlag, Ronneby.
email:0457knos@telia.com

Antikvariat Wetter
Göran Midman Hjo
Västgöta- & Vätternlitteratur
Litografiska tryck,
Tersner, J A Berg, G Mellin, Billmarck
Tunnbindaregränd 1 A
544 30 Hjo
www.antikvariatwetter.dinstudio.se
0503-655895, 076-5547970
www.bokborsen.se

Västgöten Laurentius Benedicti i Rom

Under medeltiden var det många svenskar som besökte Rom i olika angelägenheter och då främst i kyrkliga. Rom var centrat för den kyrkliga förvaltningen och i många ärenden var man nödgad att besöka den kyrkliga kurian – ett på sin tid omfattande projekt. För svenskar som kom till Rom fanns det ett hospital, härbärge, som var beläget i det hus som den heliga Birgitta bott i huvuddelen av sin tid i Rom, det hus där hon också dog 1373. Birgitta hade 1349 rest till Rom för att få ett godkännande av påven för en ny klosterorden. Regeln, Regula Salvatoris, hade hon fått i en uppenbarelse av Gud. Först 1370 infriades hennes önskan och vision – regeln godkändes. Orden kom att kallas Ordo Ss Salvatoris, Vår allra heligaste Frälsares orden. Intressant ur västgötskt perspektiv är att Birgitta innan sin Romfärd hade varit och besökt helgongravar och då även varit i Skara domkyrka den 2 februari 1348 (Kyndelsmässosöndagen) och där fått en viktig uppenbarelse kring Brynolf Algotsson.

Som ovan nämnts avled Birgitta i Rom 1373 och hennes kvarlevor fördes på hennes egen anvisning till Vadstena. Några av hennes ben förvaras än idag i Birgittas hus: ett lårben, ett stycke av bäckenbenet och en ryggkota.

I Vadstena instiftades Birgittinordens första kloster, och Birgittas dotter, den saliga Katarina (död 1381), blev dess första klosterförestånderska. Vadstena kloster bestod till 1595. Det var i sin storhetstid Sveriges största och förnämsta kloster och hade som mest över 1100 gårdar.

Huset där Birgitta bodde kom att benämnas fortsatt Casa di Santa Brigida och har under historien varit med om olika öden. Idag är det säte för den svenska grenen av Birgittinorden, vars grundare var Elisabet Hesselblad (född i Fåglavik 1870 och död i Rom 1957). Hon grundade tillsammans med 3 andra nunnor 1911 (100 års jubileum) ett birgittinkloster i Rom. 1930 förvärvades Birgittas hus av Hesselblad och med detta får det gamla huset en ny historia.

Casa di Santa Brigida skänktes 1383 till det nygrundade klostret i Vadstena av en rik romersk dam vid namn Francesca Papazuri. Nu kom huset att användas som härbärge åt resande svenskar i Rom.

1513 kom en diakonvigd Vadstenamunk till Rom. Han var utsänd för att bli hospitalets nye föreståndare. Hans namn var Lars Bengtsson och står i Vadstenadiariet betecknad som Vesgotum, västgöte. Han lever och verkar i Birgittas hus till 1523 då han avlider. En minnesten (eller gravsten?) finns över honom inne i kyrkan. I Gösta Hagelins bok **Alla tiders Rom** (utgiven i en bearbetad upplaga 2010) noteras följande: Mitt på golvet i kyrkans mitt ligger en gravsten över Laurentius Benedicti (Lars Bengtsson) från Västergötland, en tid föreståndare för Birgittas hus, död 1523. En bröstbild på stenen framställer en munk med hätta över huvudet. På gravstenen står ristade orden: Memensto mei (Kom ihåg mig).

Varifrån i Västergötland han kom vet vi inte. Några få notiser i diariet berättar om hans liv. Här återges diariets uppgifter om Laurentius Benedicti:

Diariern: 965

Samma år, 1505, söndagen Septuagesima invigde högvördig Otte, biskop i Västerås, herr Lars Bengtsson från Västergötland till en plats bland diakonerna som läser evangeliet.

Diariern: 1006

(1510)

Samma år, abboten sankt Bernhards dag utreste bröderna Lars Bengtsson, diakon, och Jöns Johansson, lekbroder, till vårt ordenskloster Munkaliv. Med sig hade de broder Peter Håkansson,

Casa di Santa Brigida

som var medlem i Munkalivs konvent och hade skickats hit med brev från biskopen i Bergen och från konventet med önskemål om att personer skulle utsändas till detta kloster.

Diariern: 1013

(1511)

Samma år, vid Johannes döparens fest återvände diakonbroder Lars Bengtsson, som ett år tidigare utrest med lekbroder Jöns Johansson till klostret Munkaliv. Han meddelade att hans nämnda reskamrat, broder Jöns, dött.

Diariern: 1019

Herrens år 1513. Den 9 mars utreste broder Lars Bengtsson till kurian i Rom med brev och dokument, för att tjänstgöra där i vår moder heliga Birgittas hus tillsammans med broder Peder Månsson, föreståndare för detta hus; han skulle också återkalla broder Peter Ingemarsson.

Diariern: 1079

(1523)

Vidare, på Julius'oktav avled broder Lars Bengtsson i staden Rom.

Lars Bengtsson ville bli ihågkommen efter sin död och kanske därav orden på latin Kom ihåg mig på hans gravsten. Eller var det kanske så att han gjort intryck på några som lagt minnesstenen i kyrkan. Munken fick som han ville. Hans gravsten/minnesten i Birgittas hus och dess kyrka påminner oss om denne västgöte i Rom.

Johnny Hagberg

Mimers brunn
Arkeologi Etnologi & Historia i Västra Götaland
Årgång 2 2008 Nummer 1

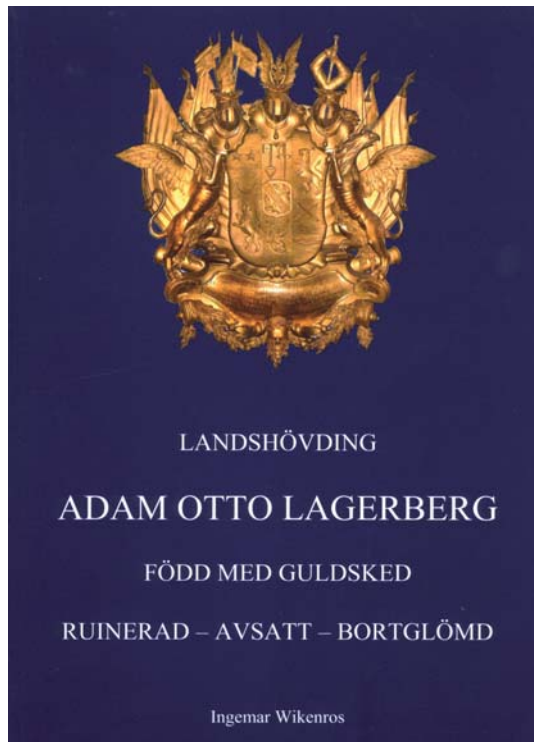
Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skaffa en egen prenumeration på **Mimers brunn - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland**

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info:
vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

Fastighetsaffärerna landshövdingens fall

Adam Otto Lagerberg satsade på fastighetsaffärer, med förödande resultat. Under 1760 köpte han sex säterier med rader av underlydande gårdar, kvarnar och bruk, för en sammanlagd summa av 252 500 riksdaler silvermynt. Detta innan han ens fått fast jobb som landshövding i Mariestad, där han kunde kvittera ut 6000 riksdaler om året. Inte undra på att karln gick i konkurs.

Ingemar Wikenros som genom åren skrivit en lång rad väldokumenterade böcker om gårdar och släkter i Tivedsbygden har kommit med en ny mycket faktarik, men ändå lättläst och vacker liten bok om landshövdingen Lagerberg, som verkar ha ägnat mer tid åt sina egna fastighetsaffärer, än åt länets skötsel. Fast detta är nog inte riktigt sant.

Han arbetade med kraft åt att utveckla jordbruket i länet, och det kan ju ses som ett lämpligt tack eftersom det var bondeståndet som gick i spetsen för att han skulle få tjänsten. Han satsade till och med egna pengar till en belöning till bönder som förbättrade sina gårdar.

På samma sätt satsade han själv på att få lasarettet i Mariestad byggt och i drift. När pengarna tröt såg han rentav till att de fattiga som vårdades där fick mat från landshövdingeköket. Så han verkar ha varit en framsynt landshövding, om det bara inte varit för alla gårdarna.

Landshövding Lagerbergs släkt kom från Herrtorp i Härlunda utanför Skara, och avancerade genom eget arbete och kloka giftermål. Farfar Lars Jonsson adlades Lagerberg, och Adam Otto fick en god start i livet. Än bättre blev det genom gifte med Beata Sparre, som gav honom anknytning till två av Sveriges äldsta släkter, Bonde och Sparre. Dessutom tillgång till släktingar med pengar. Det var kanske det som blev hans fall.

Det var lätt för honom att få låna pengar, så han köpte säterier och gårdar på löpande band till dem han redan ägde. Det startade med Sveneby vid Östen, där han dessutom genast satte igång med att bygga en ny ståndsmässig bostad. Sedan fortsatte det med massor av andra gårdar, ofta i norra Skaraborg men även på Falbygden och Varaslätten.

Men Lagerberg tvingades rätt snart börja sälja av sin egendom, och då verkar han många gånger få betydligt mindre än vad han gav trots att han ofta gjort stora investeringar. En sådan finanspolitik fungerar inte, och extra farligt blir det förstås om man har tillgång till olika kassor. Det är lätt att låna lite, och sen inte kunna betala tillbaka.

Redan 1773 började Justitiekanslern granska Lagerbergs affärer och hade en lång rad anmärkningar. Både mot att Lagerberg använt pengar som inte var hans, men också för att han inte hållit koll på olika underlydande som också slarvat. Men stackars Lagerberg hade väl fullt jobb med att hålla sig själv över ytan.

Hovrätten dömde honom till att avsättas som landshövding under två år och betala böter för att han skrivit en hård inlaga mot justitiekanslern. Det verkar som detta varit nästan lika illa som finansproblemen. Men när Kungl. Maj:t. så småningom avgjorde fallet så avsattes Lagerberg helt.

Fast även på den tiden fanns fallskärmar, i hans fall kanske främst hustrun som hade gårdar och ett ömt hjärta. Fast det finns förstås de som menar att hennes slöseri bidrog till fallet. Och kanske handlade det inte bara om penninghunger, Wikenros menar att han kanske i första hand siktade på att ge sina många barn en god grund för livet.

Så blev det alltså inte. Fallet Lagerberg hade otaliga turer och en lång rad gårdar berörs. Wikenros har gjort ett enormt arbete med att presentera fakta kring de olika egendomarna, och berättar också mänskliga och intressanta fakta kring de inblandade. Så det har blivit en högt läsvärd, men också lärorik bok.

Hans Menzing

Landshövding Adam Otto Lagerberg. Född med guldsked. Ruinerad – avsatt – bortglömd. Författare: Ingemar Wikenros. Eget förlag, beställningar tel 0501-10471 eller ingemar.wikenrosnabelatelia.com 94 sidor med massor av gamla och nya bilder.

Sveneby säteri inledde raden av köp och dyra byggen. Foto: Ingemar Wikenros

ANTIKVARIATET I SKÖVDE

Monica Lindström

Döbelns gata 1

541 50 Skövde

Tel. 0500-41 06 56

Öppet

To-Fre: 10-13, 14-18

Lör: 10-13

Smalspårslandet som spårade ur

För ett enda Viggenplan skulle man kunna få 50 rälsbussar med släpvagnar, försäkrar Willy Gustaf. Viggen var, för den som glömt, flygvapnets stolthet i början av 70-talet. Ett Saab-tillverkat jakt- och attackflygplan som skulle hålla den lede fienden borta. Men eftersom ingen verkade vara intresserad av att erövra Sverige så fanns det de som tyckte att pengarna borde gått till de hotade järnvägarna istället.

1973 reste Willy Gustav för sista gången tåg mellan Vara och barndomens Kvänum. Då var Västgötabanen i princip nedlagd redan, men det gick några godståg mellan Nossebro och Götene, och det var med ett av dem han tjuvåkade. Denna olovliga nostalgitripp ingick i förarbetet inför ett kraftfullt försvar för den lysande smalspårsepoiken.

Skara skröt en gång med att där fanns Europas (eller i vart fall norra Europas) största smalspåriga järnvägsknut. Stadens stolthet var Västgötabanen, som förband lärdomsstaderna Göteborg och stora världen, men dessutom fanns en rad av järnband som knöt staden samman med storheter som Lidköping, Stenstorp, Axvall, Timmersdala, Skövde och Forshem.

Västgötabanen. Det finns ännu några stumpar kvar av banan där unga pojkar kan beundra de fantastiska ångloken.

Säker källa

Västgötabanen (VGJ) förenade vid förra sekelskiftet Skara med Göteborg, men sedan utsträcktes turerna allt längre norrut för att vid Gårdsjö ansluta till stambanan. Det fanns vilda planer på järnvägar genom snart sagt varje by, märkligt många förverkligades. Flera försvann nästan lika fort, men först efter andra världskriget kom krisen på allvar. Med bensinen började bilarna rulla, och tågen blev allt tommare.

Det är där Willy Gustav kommer in. På riktigt heter han Ove Allansson, uppvuxen i Kvänum med två släktingar anställda vid järnvägen. Järnvägen var något nära nog heligt, även om Allansson så småningom spårade ur till Göteborg och ut på havet där han blev en lysande skildrare av livet till sjöss.

Men nu är hans barndoms ögonsten på väg att försvinna, och i den säkraste av källor, Västgötalitteratur, Tidskrift för Föreningen för Västgötalitteratur 1973, berättar han om sin barndoms järnväg, sitt tjuvåkande och arbetet med en stridsskrift till försvar för järnvägen. Samma år kom boken Pojken som lovade rädda Sveriges järnvägar. Det är en underbar skröna om mordet på våra järnvägar, särskilt de på landsbygden där de behövs bäst.

Ove Allansson återvände till barndomens Varaslätt med dess smalspåriga järnväg i flera andra böcker, som Frigossen och berättelserna samt Kapten Orädd och jag. Där som i boken om

Viggen. Nu har det stolta planet degraderats till en utsmyckning på en rastplats utanför Grästorp.

pojken som lovade rädda järnvägarna blandas fakta med skrönor som hämtade ur de serietidningar som unge Ove tydligen läste.

Tågtätt

Men i de andra böckerna handlar det mer om barndomsidyller där järnvägen till Slättum (som verkar ha mycket gemensamt med Kvänum) är ett självklart centrum. Själv växte jag upp vid samma bana (Västgötabanen) med några mil längre åt sydväst, och känner igen mycket. I min socken hade vi rentav två järnvägar, en och en halv järnvägsstation och en anhalt. Anhalten låg just vid Västgötabanen medan Arentorps station klamrade sig fast vid den märkliga lilla banan mellan Tumleberg och Håkantorps. I Tumleberg anslöt den banan till Västgötabanen, och halva stationshuset skall ha legat i Södra Kedums kommun. Jag tror att det var väntsalen.

Självklart drömde de flesta pojkar om att bli lokförare, särskilt på den tiden loken ännu drevs med ånga. Stins med makt att vinka av tåg stod också högt, men i nödfall dög det att vara konduktör. Tänk att få betalt för att åka tåg hela dagen!

På Västgötaauktionerna brukar det finnas gott om böcker om järnvägar, men de är oerhört tekniska och torra. Sällan möter man järnvägen som bygdens livgivande blodomlopp, fortfarande efter många år så spännande att många gick ned på kvällarna bara för att titta på tåget.

Frigossen

Men all denna romantiska spänning finns i Allanssons böcker, och frågan är om han inte är mer eller mindre ensam om att fånga denna korta men viktiga period i Västergötlands historia. I hans böcker från barndomen på slätten finns dessutom massor av andra tidstypiska företeelser som ger en bra bild av livet på västgötsk landsbygd under och strax efter andra världskriget.

Och undrar ni över det märkliga begreppet Frigossen, så är det också rena Västgötalitteraturen. Frigossen gjorde Biodlartidningen, men rapporterade också i Länstidningen om märkliga händelser runt Slättum. Och det visste ju alla på den tiden, att skriva är inget arbete. Möjligen ett sätt att fördriva fritiden. Så namnet Frigossen var självklart. Jag känner viss sympati med honom, jag är också en frigosse som startade detta dagdrivarliv med att rapportera från den stora slätten till Länstidningen.

Och jag skall erkänna att jag rätt ofta tänker på Willy Gustaf och andra järnvägsvänner när jag passerar Grästorp. När på en pinne sitter en av dessa dyra Viggenplan som ansågs värdefullare än fler rälsbussar för resenärerna. Nu är planet degraderat till en rastplatsprydnad.

Hans Menzing

Den svenska reformationens litteratur

I det Schweiziska klostret S:t Gallen, någon gång under tidig medeltid, satt en av klostrets skrivare, Eadberct, och skrev följande sluttext i en förfärdigad handskrift: "... med Guds hjälp har jag, inte utan hårt fysiskt arbete, förfärdigat denna bok. Den som inte kan skriva vet inte vad ett sådant arbete innebär. Det behövs endast tre fingrar för att fatta pennan, men hela kroppen är en del av arbetet. Jag bönfaller dig, kära läsare, bed till Gud för mitt välbefinnande".

De medeltida handskrifterna var en exklusiv hårdvara, och, som framgår av citatet, resultatet av en stor mänsklig ansträngning. Den mänskliga civilisationen och kulturen, gjorde naturligtvis sålunda ett enastående framsteg, då Johann Gutenberg 1454 förfärdigade sin 42-radiga bibel bestående av 641 folioark. Upplagan om 180 exemplar tog tre år att färdigställa – en idag knappast imponerande hastighet, vilken dock skall ställas i relation till att en enda dåtida scriptor behövde samma tid för att färdigställa en enda bibel.

Gutenbergs uppfinning fick en enastående betydelse för det mänskliga utbytet av tankar och idéer. Mot slutet av 1400-talet var boktryckarkonsten representerad i de flesta europeiska städer, dock med en nordlig gräns i Nordtyskland. Tekniken förfinas successivt, produktionstakten ökar, och snart är den tryckta boken det huvudsakliga sättet för de lärda att ge uttryck för sina idéer och uppfattningar. Idéhistorikerna är idag tämligen överens om att det var just under reformationstidevarvet som boktryckarkonsten på allvar kom att göra skillnad; ja, utan denna möjlighet att i förhållandevis stora upplagor sprida de reformatoriska tankarna i bokform, hade sannolikt frågeställningarna begränsat sig till en lokal akademisk dispyt i Wittenberg med angränsande städer. Så blev nu inte fallet.

Under våren 2011 presenterades i Skara domkyrka utställningen "den svenska reformationens litteratur". Undertecknad höll då ett introduktionsföredrag, som med smärre redaktionella justeringar återges här. De presenterade böckerna sätter dels den svenska reformationen, dels det svenska boktryckeriets historia i fokus. Jag kommer fortsättningsvis huvudsakligen att uppehålla mig vid den svenska reformationen, och då söka illustrera denna händelserika tidsperiod med de presenterade trycken. Frågan blir alltså: vad hade dessa tryck för betydelse för reformationen i Sverige?

Flertalet svenskar har i skolundervisningen fått lära sig att reformationen genomfördes vid riksdagen i Västerås 1527. Detta påstående är i allt väsentligt felaktigt. I själva verket startar processen något tidigare, kanske rent av flera decennier tidigare, åtminstone dess realpolitiska implikationer, men sträcker sig i gengäld fram till åtminstone året 1593, kanske rent av till 1611 då Gustaf II Adolf begår sin kungaförsäkran. Först då finns entydiga beslut om vad Svenska kyrkan är, accepterade av både kyrka och kungamakt. Den svenska reformationens litteratur är därför hela den teologiska och kyrkopolitiska litteratur som tillkom här emellan. Denna litteratur är inte alltför omfattande; under hela 14- och 1500-talen trycks i Sverige omkring 450 böcker – summan motsvarar ungefär vad som vid tiden trycktes i Paris under ett enda år. Däremot är den svenska reformationslitteraturen relativt divergerande, och presenterar olika teologiska och kyrkopolitiska uppfattningar.

Gustav Vasa

Först något om Gustav Vasa. Han blev kung som ett resultat av ett nationalistiskt uppror mot Kalmarunionen och den danske

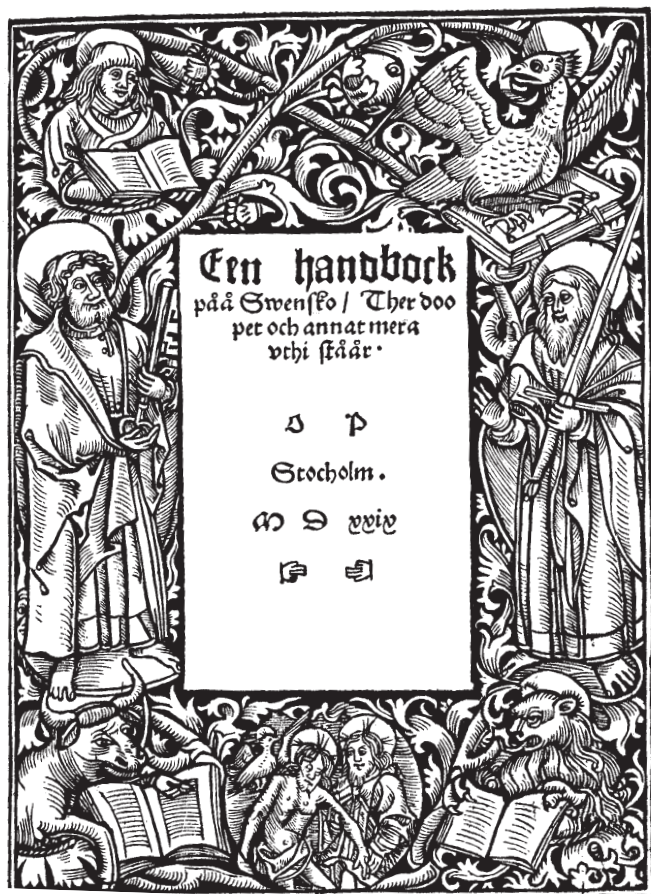

kungen Kristian II. Projektet hade börjat före honom, med Sturepartiet, en familj som Gustav var nära släkt och lierad med. När Gustav blir kung fullföljer han det gamla Sturepartiets politiska program, och i detta ingår också kyrkan. Precis som Sturarna menade Gustav Vasa, att kyrkans pengar och egendom tillhörde det allmänna – i retoriken folket, men i praktiken honom själv. Denna politik var framgent den bestämmande för Gustav Vasa, och de reformatoriska idéerna blev då snarare medel än huvudsak. Även om Gustav Vasa måste beskrivas som marginellt teologiskt intresserad, får man beteckna honom som Sveriges egentlige reformator; utan honom hade det inte blivit något. Att saken också har uppfattats så, bekräftas av hur man i Sverige har firat reformationen, nämligen inte som ett högtidlighållande av Luthers uppspikande av sina 95 teser 1517, utan som ett högtidlighållande av Gustav Vasas trontillträde.

Den svenska boktryckarkonsten var från början kyrkans område; vad som trycktes hade först och främst kyrkan som beställare. Detta förhållande ändras då Gustav Vasa 1526 etablerar det kungliga boktryckeriet i Stockholm. Därmed knyts det tryckta ordet först och främst till kungamakten. Denna omständighet gör att man måste vara en aning försiktig då man bedömer den svenska reformationstiden utifrån den svenska reformationslitteraturen. Det som trycktes, det var det som hade fått tillåtelse att tryckas, och det är alls inte säkert att denna produktion speglade de faktiska förhållandena i riket. Å den andra sidan innebär etablerandet av det kungliga boktryckeriet att den svenska reformationslitteraturen har ett alldeles bestämt nav omkring vilken den kretsar, och det navet är kungamakten. Detta är viktiga förutsättningar för att förstå tidens skeenden.

Olaus Petri

Olaus Petri, Sveriges reformator, som han ibland felaktigt kallas, blev, åtminstone för en tid, ett nyttigt redskap i kungens politik. Han var bördig från Örebro, studerade senare i Wittenberg och kom där sannolikt i personlig kontakt med Martin Luther och påverkades av denne. Efter hemkomsten blev han diakonvigd i Strängnäs, men kom snart att knytas till hovet och Stockholm. Stockholm var vid tiden förvisso huvudstad, men den betydelsefulla delen av befolkningen utgjordes av tyska handelsmän och borgare, och hade därför en begränsad kontakt med riket i övrigt. Otvetydigt hade Olaus Petri ett stort inflytande

i Stockholm, men detta betyder ingalunda att hans påverkan, vare sig på riket i övrigt eller på den svenska reformationen som sådan, var av avgörande betydelse. Det är annars en slutsats man frestas att dra, inte minst mot bakgrund av dennes litterära produktion. Olaus Petri har en framträdande plats i den här presenterade utställningen; inte mindre än åtta skrifter kan på ett eller annat sätt sättas i samband med honom. Så exempelvis hans **Een liten underuisning om echteskapet** (1528), där han inte endast undervisar om det äkta ståndet utan också söker motivera varför präster och andra till kyrkans ämbete vigda har rätt att inträda i detta stånd – saken var helt motiverad av hans eget olagligt ingångna äktenskap 1525. Traditionellt sett brukar bibelutgåvorna, Nya testamentet 1526, och helbibeln 1541, tillskrivas Olaus Petrii översättarnit. Det är nog en aning tveksamt, åtminstone vad gäller Nya testamentet. Högst sannolikt har han lagt sista handen vid arbetet, men man får inte glömma bort att det första uppdraget att översätta bibelns böcker till svenska gavs till de då allt fort katolska domkapiteln redan 1525. Som ett utlopp av bibelns översättning till svenska kom också flera separat utgivna bibelböcker, i denna utställning representerade av **Salomos ordspråk** (1549), **Salomos wijsheet** (1549).

De av Olaus Petri framarbetade ordningarna **Messan på swensko**, liksom **Een handboeck**, utkom i flera olika utgåvor. Handbokens första utgåva kom 1529, och Messans 1531. Dessa har brukat ges en normativ liturgisk innebörd. Så kan ha varit fallet vad gäller Stockholm, som hade en till övervägande del tysk befolkning, vilken, som tidigare påpekats, redan var avgjort luthersk orienterad. Det gäller dock knappast riket i övrigt. Den latinska mässan, liksom de katolska ritualen, var en realitet ända fram till 1540-talet, inte minst i Skara stift där den katolska ordningen synes ha varit standard längre än så. Av titelbladet till de tre första utgåvorna av Messan framgår att Olaus Petri är upphovsman samt att den beskriver hur mässan firas i just Stockholm. Den utgåva som presenterades i denna utställning är från 1548, och betecknas i allmänhet som Messans femte upplaga.

Detta kan diskuteras. De tre första upplagorna har Olaus Petri som upphovsman, men 1539 förordnades den tyske lekmannen Georg Norman till superintendent för hela den svenska kyrkan. I hans uppdrag ingick också att ta fram nya normerande gudstjänstordningar för kyrkan. Sådana utkom också 1541, och på dessa utgåvors titelsidor återfinns inte Olaus Petris namn, ej heller informationen att ordningarna primärt gäller Stockholm. Messan och Handbokens fjärde och femte upplaga är därför först och främst en produkt av Georg Norman, snarare än Olaus Petri – däremot rör det sig, i gengäld, om normerande liturgiska ordningar, och i så motto markerar de att reformationen av kyrkan i Sverige har gått in i ett nytt skede.

Till reformationen hörde också sånger och psalmer; budskapet skulle, så att säga, sjungas in. Med tiden tillkom också sådana sångsamlingar i Sverige, där ett exempel är **Een liten song-book** från 1553.

1540 har Gustav Vasa tröttnat på Olaus Petri, och han döms till döden. Han benådas emellertid, och blir 1543 kyrkoherde i Storkyrkan i Stockholm. Allt mer förlorar han dock i inflytande. Det är nu andra krafter som tar över och styr utvecklingen.

Laurentius Petri

Av avgjord större betydelse för reformationen i Sverige var Olaus broder Laurentius. Han blev ärkebiskop av Uppsala 1531, men var då den ende lutheranen i Uppsala domkapitel, och blev som sådan starkt motarbetad. Successivt blir han allt mer betydelsefull för utvecklingen. Medan brodern, Olaus, hade, att med olika starkt stöd av kungen, polemisera mot den romerska kyrkan, är Laurentius position en delvis annan. Som ärkebiskop har han att försvara kyrkans ställning gentemot kungamakten. Som lutheran har han att polemisera mot den romerska tron, men såsom lutheran har han också att försvara den evangeliska tron mot andra element, inte minst sådana sprunna från den schweiziske reformatorn Jean Calvin. Detta blir i långliga tider en avancerad balansgång. Laurentius Petri representerades i denna utställning trefaldigt, där Kyrkoordningen (1571) tveklöst är av störst betydelse.

Kyrkoordningen, som i samband med Uppsala mötes beslut 1593, jämte den Augsburgska bekännelsen, antogs som bekännelseskraft, ingick bland bekännelseskriterierna fram till 1686 års Kyrkolag. Den utgör en slags kodifiering av de ordningar och bruk som skulle gälla i den reformerade kyrkan i Sverige. Den var knappast tillkommen i all hast, utan hade mejslats fram genom de många konflikter som 1500-talet bjöd på. Den trycktes alltså 1571, men med största sannolikhet hade den legat klar en tid dessförinnan, troligen redan under Gustav Vasas regeringstid. Denne var dock inte intresserad av att reglera de kyrkliga förhållandena; som realpolitiker ville han ha maximal frihet att i varje situation kunna agera för sitt eget bästa. Därför dröjde det till efter Johan III:s trontillträde innan den kunde antas och tryckas.

Till skillnad från Danmark, där reformationen dels var teologiskt motiverad, dels genomfördes i ett klubbslag, genom beslut på en riksdag 1536, var den svenska reformationen långt mer utdragen, och knappast heller i alla avseenden teologiskt motiverad. Detta har medfört att den reformerade kyrka som träder fram under 1500-talet är en ganska egenartad kyrkobilddning; skild från Rom, med en evangelisk teologi, men med många av de medeltida ordningarna i behåll. Detta förhållande blir tydligt i Kyrkoordningen från 1571. Den är ett slags via media mellan katolskt och reformatoriskt, en mix av gammalt och nytt, och utövade en enorm inverkan på de kyrkliga förhållandena ända fram till den absoluta statskyrkans genombrott i och med 1686 års Kyrkolag och det karolinska enväldet.

Ett exempel på en av Laurentius Petris stridsskrifter återfinns i **Dialogus om then förvandling som medh messone skedde** (1587). Den är tidstypisk genom att den är uppställd i dialogform, där den lutheranen Petrus diskuterar med katoliken Simon. Boken utgavs först 1587, och då av Laurentius Petris svärson Abraham Angermannus, sedermera ärkebiskop, som under konflikterna med Johan III hade måst gå i landsflykt och befann sig i Wittenberg.

Vasasönerna

Om Gustaf Vasas kyrkopolitik var maktpolitiskt och ekonomiskt motiverad, präglades den samtidigt av stor pragmatism. Delvis annorlunda förhöll det sig med hans söner, Erik, Johan och Karl. Samtidigt som dessa var väl utbildade teologer och insatta i sin tids stridsfrågor, hade de var sin relativt olikartad utgångspunkt. Medan Erik och Karl lutade åt det kalvinistiska hållet, förhöll det sig tvärtom med Johan. Att Johan skulle ha varit en romersk femtekolonnare är däremot inte korrekt. Han bejakade en hel del i den reformatoriska kritiken mot Rom, men sökte samtidigt en försonlig linje. Johan III var anhängare av den så kallade förmedlingsteologin, som syftade till att överbrygga motsättningarna mellan Rom och det reformatoriska läget. Man accepterade kraven på reformer, men menade att lösningen stod att finna i den gamla kyrkan, fornkyrkan, och att den tidens uppfattningar skulle få bli utslagsgivande. Johans regeringstid blev lång, från 1568-92, och han kom därför att påverka kyrkan i större utsträckning än sina bröder.

Mariestads domkyrka i J. Peringskiölds avteckning

Som ett led i Johans förmedlingsteologiska strävanden tillkom den gudstjänstordning som han själv i allt väsentligt sammanställt, och som populärt har kommit att kallas för Röda boken. Titeln avslöjar en hel del: Liturgia svecanae catholicae et orthodoxae conformis, det vill säga en liturgi för Sverige i överensstämmelse med det katolska och ortodoxa.

Johan var dock för sent ute i sina strävanden. De mer renlärliga lutheranerna kontrollerade redan utvecklingen, och det blev omedelbart strid om Röda boken. Hertig Karls hertigdöme – Södermanland, Närke, Värmland samt Vadsbo och Valle härader i Västergötland – blev en fristad för de tydligaste kritikerna. I de övriga delarna av Skara stift fanns däremot Liturgins främsta förespråkare, och det tycks som om den här var allmänt

brukad. Mariestads domkyrka, uppkallad efter hertig Karls Hustru Maria av Pfalz, och den superintendentur som knöts till denna, hade ju som sin direkta orsak just Skarastiftets tydliga stöd för Liturgin.

Karl IX motarbetade Johan III, dels på grund av egna mak ambitioner, dels av teologiska skäl. Det råder ingen tvekan om att Karl var teologiskt väl påläst, men han hade alltså en kalvinistisk utgångspunkt. Tydligast kom detta till uttryck dels i hans motstånd mot Liturgin, dels i dopsynen, där han frenetiskt argumenterade mot exorcismen, alltså utdrivandet av den Onde. Karl IX skrev själv anonymt flera böcker, bland annat den här presenterade **Någre synnerlighe bewijs...** (1604). Av titelsidan framgår att den behandlar dels tvånatursläran, dels altarets sakrament. I fråga om nattvarden ville inte kalvinisterna, till skillnad från lutheranerna, knyta Kristi närvaro i nattvarden till nattvardselementen, bröd och vin, och de motiverade detta med att den himlafarne Kristus inte kan vara både i himmelen och på altaret samtidigt.

Förlorarna

”Den svenska reformationstidens litteratur” rymmer också några exempel på dem som, åtminstone ur ett nationellt perspektiv, tillhörde förlorarna. Johannes Magnus, född i Linköping 1488, död i Rom 1544, hade en tid studerat i Skara. När ärkebiskop Gustaf Trolle hade tvingats i landsflykt efter att Kristian II förlorat den svenska tronen, utsågs Johannes Magnus att vara administrator på ärkebiskopsstolen – det betydde att han inte biskopsvigdes, men fick sköta de löpande ärendena. Bland dessa hörde arbetet med den initierade bibelöversättningen, där stiftens domkapitel kom att tas i anspråk. Redan 1526 gick han i landsflykt, men vigdes 1533 till ärkebiskop av Uppsala, men på den stolen satt då redan Laurentius Petri. Tillsammans med sin broder, Olaus Magnus, också han sedermera biskopsvigd, etablerade sig Johannes i Rom, där de båda bröderna bodde i den heliga Birgittas hus vid Piazza Farnese. Där verkade de huvudsakligen som historiker. Där trycktes och utgavs 1557, postumt genom broderns försorg, den **Historia metropolitanae ecclesiae Upsalen**, Uppsala ärkebiskopssätets historia.

Rädsla för återkatolicering

Fortsatt, trots den reformerade svenska kyrkans konsolidering, liksom statens, var man ytterst upptagen av risken för en återkatolicering från Rom. Långt fram under 1600-talet varnas för dessa faror, och ett flertal böcker ges ut som syftar till att inskräpa denna fara. Ett exempel är **Een warning, som en påvens secreterare, hwilken Gudh hafwer hulptit ifrå påvens wilfarelse, och til sins salighgörande ordz sanne kännedom, hafwer stält til alle evangeliske konunger, förster och potentater** (1604, översatt till svenska av Johannes Bureus). Senare, när Sverige blivit en militär stormakt, avtog rädslan, men det är en annan historia.

Avslutning

En bok är aldrig bara en bok. Den är tillkommen i ett sammanhang, som den därtill har bidragit till att utveckla eller förändra. Bokhistoria är inte bara bokens historia utan lika mycket idéernas historia, och jag hoppas att denna översikt i något avseende har bidragit till att kasta åtminstone ett visst ljus över ”den svenska reformationens litteratur”.

Markus Hagberg

Folke Dahlberg (1912-1966)

Den mångsidige Folke Dahlberg, författare och konstnär, föddes 1912 i Askersunds landsförsamling. Fadern var kantor och familjen bodde alldeles bredvid kyrkan, i Klockargården, vars trädgård sluttande ner mot sjön. Det var en idyllisk miljö. Här spelade han bandy som pojke tillsammans med kamraterna på sjöns is och på somrarna sjösatte han sina egenhändigt byggda kanoter.

Men Dahlberg kände sig främmande i den inskränkta småstaden. Han sökte sig tidigt ut på sjön, där luften var lätt att andas och horisonten öppen och oändlig – ”det är bara på sjön jag känner att jag lever”.

Endast 16 år gammal, 1928, flyttar Dahlberg till Stockholm. Här ägnar han sig åt konststudier och efter tre sporadiska år vid Tekniska skolan (Konstfack), börjar han som aspirant på Konsthögskolan. Här studerar han bl a för Isac Grünewald, men avbryter den fem år långa utbildningen och beger sig ut i Europa. Efter en längre vistelse på Mallorca återvänder han hösten 1934.

Vistelsen på Mallorca blev inte den han hoppats på. Längre efteråt gick han som i dvala, rörde sig stilla, arbetade och drömde. Hans ekonomi var urusel och han kände skuldkänslor gentemot föräldrarna, som stöttade honom med pengar. Vid den här tiden arbetade han på olika manuskript, både prosa och lyrik, och fick tre dikter publicerade i tidskriften Karavan 1935. Härmed hade han gjort sin litterära debut. Men det gick trögt med fortsatt publicering. På Bonniers låg material i flera år i väntan på utgivning. 1948 utkom tidskriften Poesi, utgiven av Lyriksamfundet och förlaget Wahlström & Widstrand. Här deltog Dahlberg med en diktsvit kallad Regnmånad. Förlagschefen Carl Björkman blev mycket intresserad av Dahlbergs lyrik och nu äntligen lossnade det. Samma år fick han sin första diktsamling, **Cartesiansk dykare**, publicerad. Utgivningen av boken var självfallet glädjande, men det fanns ändå ett stråk av bitterhet, han hade väntat så länge på ett genombrott. ”En känsla av att vara för sent ute, att vara på fel plats vid fel tid, tycktes slå rot hos honom och den blev också en lätt igenkännlig klangbotten i hela hans författarskap”.

Dahlberg återvänder, efter bl a en kort vistelse i Stockholm, till barndomens universum – Vättern. Här fanns allt han behövde; sjön, segelbåten, friheten ute på öarna Lilla och Stora Röknen. Det var här han drog sig tillbaka för att skriva och teckna, men han sökte inte bara ensamhet och arbetsro. Han var också intresserad av människorna, som bodde vid Vätterstranden, öborna, fiskarna, båtbyggarna och skutskepparna. Dahlberg poängterar att han inte hade dragit sig undan världen, utan snarare upptäckt den verkliga världen, och därmed sökt sig till den. 1941 bygger han en ateljéstuga på Stora Röknen. Här tillbringar han mycket tid, men övistelsen tar slut när ön blir ett militärt skyddsområde och stugan inlöses av Kronan 1946. Under våren 1951 tecknar Dahlberg ett hyreskontrakt med Aspa Bruk och skogvaktarbostaden på Kyrkogårdsön blir hans paradis under de kommande 15 åren. Under åren delade han sitt ensamma öliv med familjeliv med hustrun Kristina och de två barnen. Under Dahlbergs sista år i livet bodde familjen i Sjötorp. 1966 blev Dahlberg uppsagd från stugan på Kyrkogårdsön därmed är ötiden ett avslutat kapitel.

Ett hårt slag för Dahlberg är när hans ekonomiska situation medför att segelbåten Kristina II tas i mät 1953. Han vägrar låta vännerna köpa in båten. 1954 får han möjlighet att köpa en

gammal skuta, den 40 ton tunga M/S Agda. Hans avsikt var att renovera båten och använda den både som ateljé och för boende. Men Agda lät sig inte övervinnas, Dahlberg lyckades inte renovera båten och fick till slut ge upp den kampen.

Dahlberg hade periodvis skrivit landskapsartiklar i Askersunds tidning, senare även i DN och Aftonbladet. Inspirationskällan var sjön Vättern med sina öar och naturen däromkring.

I prosaböckerna **Vättern, Tiveden, Leva vid Vättern** och **Göta kanal** skildrar han trakten på ett underbart språk. Här finns kärlek i varje ord. Bakom böckerna Tiveden och Göta kanal ligger mycket arbete. Dahlberg lämnade inget åt slumpen. Han företog långa strövtåg till fots eller med cykel i Tivedens skogar och med segelbåten längs kanalen. Den första boken Vättern hade recensenterna svårt att genrebestämma. Överlag var de överens om att det var något nytt. Olof Lagercrantz uttrycker i Svenska Dagbladet att det är – ”något annat”. Poesi och landskapsskildring, men som är mycket mer än en landskapsskildring.

Som konstnär och tecknare hade Dahlberg endast två separatställningar, 1945 i Stockholm och 1962 i Lund. Hans dåliga ekonomi medförde att det mesta han gjorde såldes direkt eller var betalning för gamla skulder. Hans pointillistiska teckningar är uppbyggda av mängder av nälfina tuschprickar och krävde stor precision och koncentration. Motiven var oftast sjön, ön, båten, stranden eller horisonten. Flera av hans böcker var försedda med teckningar, men deras uppgift var inte att illustrera texten utan att ackompanjera den.

Sjön Vättern som var hans livselixir blev paradoxalt nog även hans död. Söndagen den 28 augusti 1966 drunknar han i samband med en båtfärd över till den andra sidan – Vadstena. Dahlberg var en duktig simmare och en skicklig seglare – hans död blev lika motsägelsefull som hans liv.

Gunnar Ekelöf skrev; ”Du dog på din sjö, din egen – Dig väl unnat”.

Hans sista diktsamling **Havet slutet**, publicerades dagen efter hans död. I en hastigt nerklotttrad dikt funnen långt senare, skriver Dahlberg; ”Sjöar dör / och varför drunknar inte människan oftare”. Den livslånga inspiration sjön och öarna gett Dahlberg hade till slut övergivit honom.

Kritiker hade svårt att placera Dahlberg i något särskilt fack, vare sig som författare eller konstnär och det var han fullt nöjd med – han var helt enkelt sig själv. Författarskap och konstnärskap är omöjliga att särskilja från mig, skriver han. De hör ihop lika väl som jag måste hämta motiv från sjön till min produktion. Sjön är en del av mitt konstnärliga skapande.

Folke Dahlberg är en fascinerande person och han sammanfattar sitt liv så här:

”Jag vill inte främst vara diktare och konstnär utan en människa – det svåraste av allt”.

2002 bildades Folke Dahlberg-sällskapet som vill sprida kunskap och väcka intresse kring hans konstnärskap och författargärning.

Källor (citat):

Weidar, Anders: Jag vill vara en kommentar, 2004

Modig, Jonas: Förordet till Öarna som bar mig länge, 2009

Hemmel/Dahlberg: Mot något land : en ingång till Folke Dahlbergs bildvärld, 2008

Publicerade verk:

Cartesiansk dykare, 1948

Vättern, 1949

Den berusade båten, 1950
 Tiveden, 1952
 Lustvandrare utan trädgård, 1953
 Göta Kanal, 1954
 Roende, 1956
 Leva vid Vättern, 1958
 Segel, 1959
 Sjöförklaring, 1962
 Vattenår, 1963
 Havet slutet, 1966
 Resa i karmin : ett postumt urval, 1969
 Öarna som bar mig länge : ett dikturval, 2009

Litterära priser:

Svenska Dagbladets litteraturpris, 1949
 Tidningen Vi:s litteraturpris, 1953
 Sveriges Radios lyrikpris, 1960
 Övralidspriset, 1960

Annicka Berggren

Konstens vecka (v.40) 3-8 oktober i Götene bibliotek Utställning Folke Dahlberg, Askersund

Måndag 3 oktober, kl 19.00:

Vernissage, föredrag om Folke Dahlberg som konstnär och författare.

Uppläsning av dikter och prosatexter.

Filmvisning: Per-Åke Dahlberg visar filmen Ett besök på Kyrkogårdsön. Filmad i samband med en utflykt i "sällskapets" regi, 24/8 2003.

Arr: Folke Dahlberg-sällskapet, Götene konstförening, Föreningen för Västgötalitteratur och Götene kommunbibliotek

På www.timschroeder.se (Tim G. S. Schröders antikvariat) finns under rubriken "books" – teckningar och böcker av Folke Dahlberg till salu.

Saknaden efter Sylvia

Sluten kust Folke Dahlberg

*Sylvia. Fotografen Sylvia Green ritad 14 år efter mötet på Mallorca.
 Bild: Folke Dahlberg.*

Det är ingen vanlig Mallorcasemester, och ingen vanlig semesterförälskelse, som Folke Dahlberg skildrar i sin roman *Sluten kust*, som nu ges ut igen av Folke Dahlbergsällskapet. Dahlberg var på Mallorca långt före charterturismens tid, 1933–34. En 22-årig pojke från en svensk småstad som möter en högst internationell kvinna. Sylvia Green har en österrikisk mor, en rysk far, gifter sig med en fransman och bosätter sig på andra sidan jordklotet.

Men kärleken levde länge, de brevväxlade i fem år, och bilden på bokens omslag med Sylvia i grekisk inramning ritades 1948, samtidigt som Folke debuterade med *Cartesiansk dykare*. I den boken ingår berättelsen om mötet med Sylvia som en liten del, nu har den brutits loss och försetts med mycket kunniga kommentarer av Anders Weidar.

Fast det skall sägas att Folke Dahlberg har förpackat sin kärlekssaga i högst litterär inramning, vet man inte bakgrunden går den inte att ana. Han skriver en fantastisk prosa, och om berättelsen som tänkt kommit ut ensam något år efter Mallorcavistelsen hade den säkert fått stor effekt.

Nu är detta främst en stund av njutning för Folke Dahlbergs många beundrare. Att boken dessutom är mycket vackert utformad är man van vid från Dahlbergsällskapet. Fast skall jag vara ärlig så är detta förstås ingen Västgötalitteratur. Bortsett då från att mötet på Mallorca påverkade Dahlberg under decennier både i konsten och litteraturen.

Hans Menzing

Sluten kust. Författare och illustratör: Folke Dahlberg med kommenterande efterord av Anders Weidar. Utgivare: Folke Dahlbergsällskapet. 190 sidor.

Tim G. S. Schröder
 Rara Böcker, Handskrifter,
 Tryck & Teckningar

Internetantikvariat
www.timschroeder.se
 antikvariat@timschroeder.se
 Tel: 0709285228

FLOBY ANTIKVIARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Den falske jätten från Skara

I det stormaktstida Sverige hävdades på fullt allvar av lärda män, att Sverige var urhemmet för hela världen. Svenskar hade lånat namn åt grekiska provinser och romerska hjältar och gudar. Peloponessos hade fått sitt namn efter Pelle på näset och Hercules kom av det svenska namnet Härkalle. Berget Ida hade lånat sitt namn från Idre i Dalarna och Västgoter och Östgoter härstammade från Väster- och Östergötland och cimbrerna från Simrishamn. De beryktade vandalerna var däremot inte svenskättade; de kom från Vendsyssel i Danmark.

Den svenska kungalängden ansågs börja med Noaks sonson Magog och sedan uppfanns en rad Karlar och Erikar för att förgylla och förlänga den svensk historia. Uppkomsten Sverige, en ung och krigisk stormakt, måste naturligtvis ha en ärorik historia att visa upp. I dag återstår intet av detta historiska skrytbygge som kallades göticism eller rudbeckianism efter en av sina fantasifulla arkitekter, Olof Rydbeck d.y.

Benen i brunnen

För alla samtida rudbeckianer inträffade en stor och glädjande händelse år 1705 i Norra Vånga, strax utanför Skara. Där hade man vid brunnsgrävning stött på några stora ben, uppenbarligen från en fornnordisk jätte. Man hade funnit ”åtta eller nio ryggkotor, begge skulderbladen, ett sidoben och ett skenben”. Jättebenen fördes vördnadsfullt i procession till Skara och kunde där i domkyrkan beundras i fem års tid av förundrade borgare, vadmalsgåra bönder och perukförsedda herremän. De lärde i Skara och det fanns sådana – t.ex. biskopen Jesper Swedberg, provinsialläkaren Johan Moraeus och den unge Emanuel Swedenborg, biskopens son, bara för att nämna några. De kunde alla intyga att detta ”skeleton” kom från en människa av ovanlig storlek. Våra svenska urfäder hade tydligen varit resliga, stora och starka, bevisen var ovedersägliga och mycket glädjande. En verklig ”hiette” var det också, ”skenbenet, ehuru thet var afbrutit, räckte det mig till naflen”, skriver doktor Moraeus, fylld av beundran och stolthet.

Till Uppsala och Stockholm

Ryktet om jätten i Skara nådde snart de lärde i Uppsala med vilka både Swedenborg och Moraeus brevväxlade och önskemål framfördes om att denna dyrgrip skulle bli en av rikets klenoder; fyndet borde forslas till Uppsala och införlivas i universitetets samlingar. En transport avgick därför 1710 till Uppsala med jättebenen och kom lyckligt fram. Med en smula fantasi kan man föreställa sig den förundran och den förvåning dessa ben bör ha orsakat vid skjutsstationer och gästgiverier under de veckor en sådan resa tog. Kanske rent av de senaste nyheterna om Karl XII:s fjärran krig sköts i bakgrunden, jättebenen var högst påtagliga och hade nyhetens behag.

I Uppsala togs benen om hand av medicine professorn Lars Roberg i det av honom grundade Akademiska sjukhuset, där han planerade att inrätta en ”naturalie- och raritetskammare”. Denne Roberg blev senare Linnés lärare och tycks också han acceptera benen såsom kvarlevor av en jätte. Kunskaperna i jämförande anatomi verkar inte ha varit så stora på denna tid, men det skall man nog inte förvåna sig över. Benen tycks av konsistorieprotokoll och av bevarade verser från avhandlingar att döma ha väckt ett oerhört uppseende och mer än ett år efter deras ankomst tvivlade ingen på att de kom från en jätte.

Avslöjandet

Vem var det då som avslöjade att denne jätte var en ”hval eller

annan stor fisk”? Det lär ha varit Roberg eller Swedenborg. Den senare är i alla fall den förste som utnyttjar benen modernt vetenskapligt. Detta sker dock icke i traditionell götisk anda. Han påstår i stället att benen kommer från en val och att de bevisar att havet en gång nått ända fram till Vånga. Detta kan knappast ha varit bibelns kortvariga syndafloed utan i stället att hav som brett ut sig där under flera tusen år. Detta står i hans avhandling ”Om Watnens högd” (1719), där den kunnige naturforskaren också hävdar att all fossil är lämningar efter levande varelser som petrifierats i ett fördomtima hav. För moderna människor låter detta föga sensationellt, men detta var en gång epokgörande och djärva nyheter. Swedenborg var långt före sin tid.

Nu kunde man kanske vänta sig att denna jättes förvandling till val framstod som något löjväckande och pinsamt för vetenskapen; en västgötaklimax i dubbel bemärkelse. Men i stället blir fyndet från Vånga än mer betydelsefullt, valen fortsätter att intressera vetenskapen men nu i sin egenskap av val. Den begynnande geologiska forskningen får under sina första stapplande steg hjälp av valen. Andra fynd läggs till valen och jordens historia förvandlas från sagor och myter till empirisk vetenskap.

Modern historieskrivning

När Swedenborg lägger fram teorin om vattenminskning, dvs att haven långsamt under årmiljoner dragit sig tillbaka, blir det en del av den kulturkamp som utkämpades mellan företrädare för en traditionell uppfattning och tidens unga naturvetare, en Urban Hierne, en Carl von Linné och en Anders Celsius, andra inte att förglömma. Kampen står alltså hård mellan å ena sidan bibelfixerade teologer och nationalistiska rudbeckianer och på andra sidan modern forskning. Striden är stundom hård och oförsonlig och de nya tankarna har svårt att segra. Det gör de i alla fall till slut och Olof von Dalin, som den förste moderne historikern, rensar ut en massa fantasifullt götiskt sagostoff i sin bok Swea Rikes historia (1747). Genom Dalin kommer tidens nya tankar ut till en större allmänhet och svensk historieskrivning blir mer vetenskaplig. Och faktiskt är det så att den falske jätten från Skara i hög grad har medverkat till detta, trots eller snarast tack vare att han lite snöpligt förvandlats till valen från Vånga.

Länge förvarades de omvärderade jättebenen i Riksmuseets vertebratavdelning, men har nu flyttats till ett av de lediga magasinerna i Stockholms Frihamn. Här vilar nu jätten från Skara i frid, endast sällan störd av vetenskapsmän och en och annan nyfiken turist.

Tore Hartung

Rekordbilligt? Erbjudande till våra medlemmar! Borås stads historia I-III för endast 150:-

Vi erbjuder våra medlemmar möjlighet att förvärva Borås stads historia i 3 delar för det rekordlåga priset 150 kr. Böckerna utgavs av Historiska Media i Lund år 2005, och korades som Årets vackraste västgötabok det året. De tre volymerna omfattar över 1 300 sidor. Författare är Lennart Andersson Palm, Bengt Berglund, Claes Caldenby, Lars Johansson samt Kent Olsson.

Volym 1 har undertitel **Stad och omland fram till 1800-talets mitt**. Volym 2 **Industrins och industrisamhällets framväxt 1860-1920** samt volym 3 **Omstrukturering och anpassning 1920-2000**.

De tre volymerna finns i en rejäl kassett. Totalvikten är 4,5 kilo!

Priset är givetvis ett "hämtpreis" – ev. porto tillkommer. Vi kommer även att ha böckerna till salu på Bokmässan i Göteborg samt vid höstens bokauktioner.

Höstens auktioner

Välkommen till höstens bokauktioner. Som vanligt blir det två höstauktioner – den 15 oktober och 19 november. Båda hålls i Alléskolans aula i Vara.

Auktionskatalogen sänds till de medlemmar som prenumererat på dessa. Det finns även möjlighet att läsa katalogen på vår hemsida: www.vastgotalitteratur.nu

Kyrkohistoriskt seminarium 2011 Nationalromantik och folkkyrka VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM, SKARA

Torsdag 15 september

- 9.30 Inledning
- 9.40 Kyrkoarkitektur och historiebruk i skuggan av ett världskrig
Britt-Inger Johansson, docent, Uppsala universitet
- 10.40 Kaffepaus
- 11.00 Offentlighetsteologi och nationalism med kristet förtecken:
exemplet JA Eklund Johan Sundeen, fil dr, högskolan i Borås
- 12.00 Lunchpaus
- 13.15 Från enhetskyrka till folkkyrka och nu till...
Björn Ryman, fil.dr, Uppsala
- 14.15 Ungkyrkighetens psalmer och sånger
Carl Sjögren, kontraktsprost Ulricehamn
- 15.15 Avslutning och Kaffe

Fri entré. Vi har tyvärr inte möjlighet att ta emot föranmälningar.

Med reservation för eventuella ändringar

Arr: Skara stifts kyrkobeskrivningskommitté och Västergötlands museum

Bert Moberg Antikvariat

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökserve av böcker.

**Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.**

Korrekt värdering

Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18, lörd 10-13

Superexlibris eller pärmstämpel

Den vanligaste typen av exlibris är onekligen det som är utfört på papper och inklistrat i bok. Med det finns också exlibris som är satta direkt på pärmen. Ofta har dessa ägarens namn i monogram. Men motivet kan också vara en bild på ägaren eller en vapensköld. Flera kända västsvenska boksamlare hade ett så kallat Superexlibris på sina böcker. Här kan nämnas Gustaf Bernström och Harald Thorson. Själva exlibriset skapades genom att pressa upphettade metallstämplat i bokens pärm eller läderhölje. Superexlibris är ofta förgyllda men de förekommer även i svart. De äldsta Superexlibrisen är från 1400-talet från Tyskland, England och Frankrike. I vårt land går traditionen tillbaka ända till Vasakungarna. Superexlibriset är också den vanligaste typen av exlibris för kungar och drottningarna. Den förste kung som har ett pappersexlibris är Oskar II. Här återges ett axplock av kungliga Superexlibris.

Oskar I

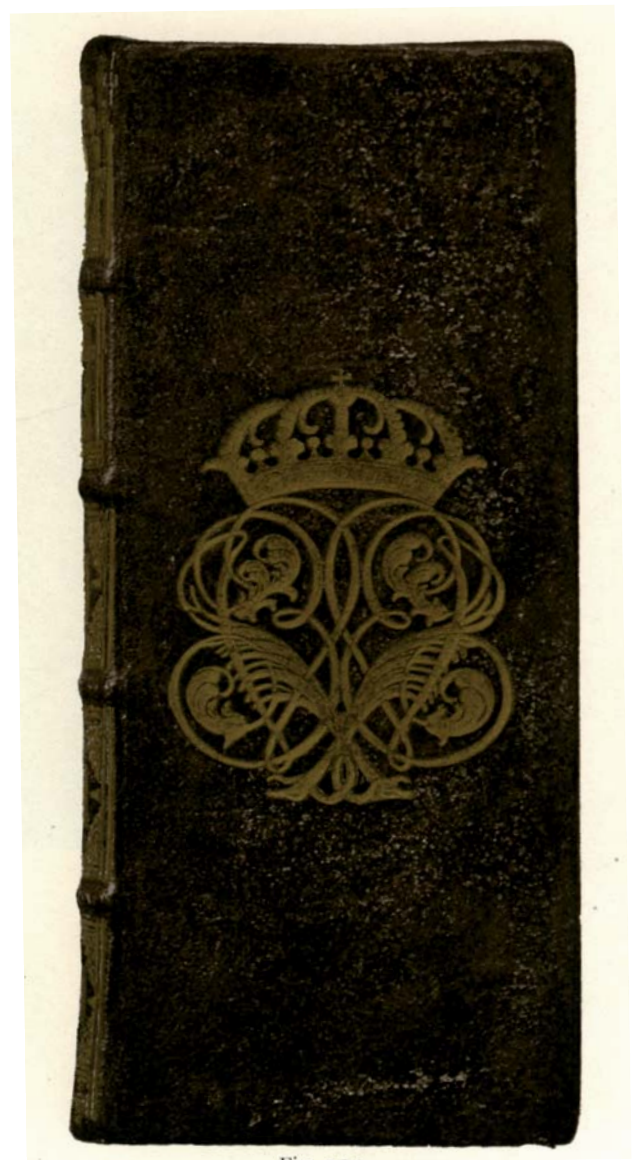
Johan III

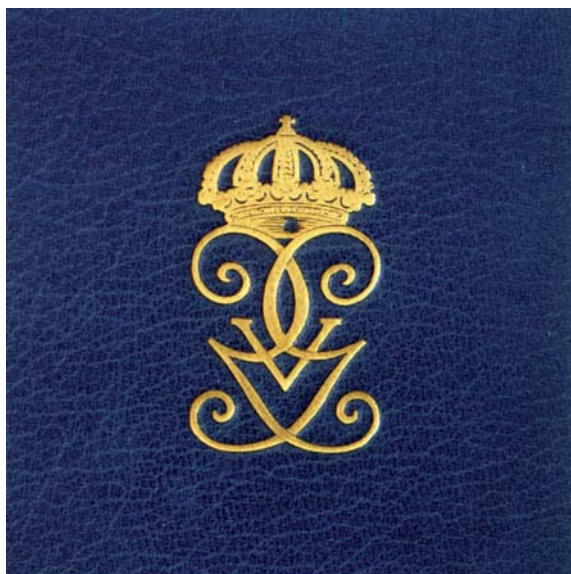
Gustaf II Adolf

Karl XIV Johan

Ulrica Elionora d.y.

Gustaf V

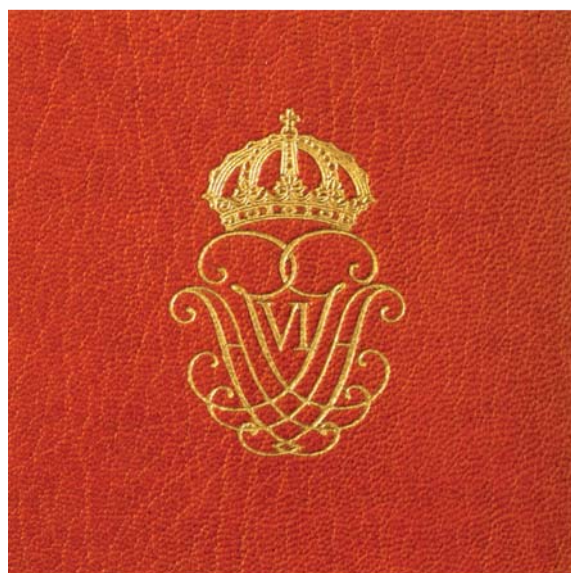
Oskar II

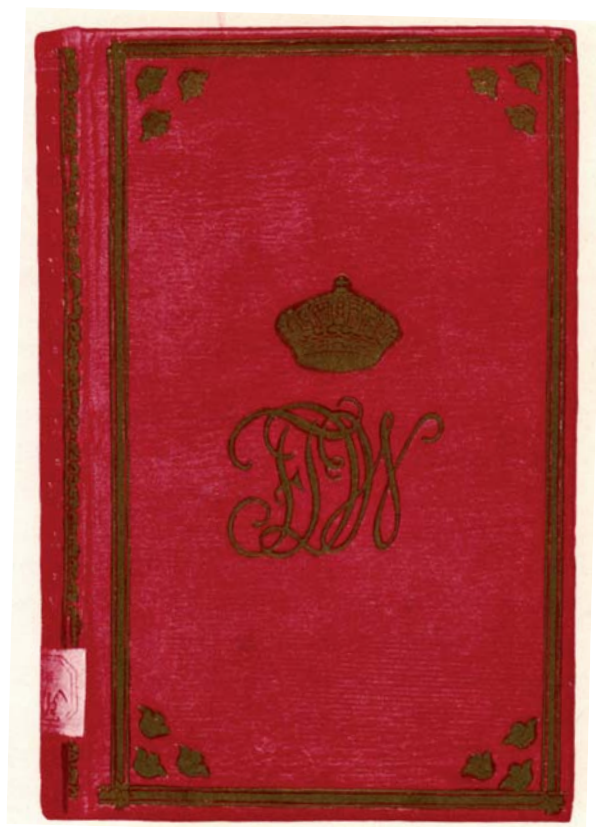
Karl XV

Carl XV

Gustaf VI

Drottning Fredrika Dorothea Wilhelmina

Omfattande bok om Borgstena

Borgstena socken presenteras i en ny mycket omfattande bok på nära 500 sidor i stort format. Boken bygger på en torpinventering och har sedan dess svällt till att omfatta även gårdarna. Socknen har delats upp i rotar och på delkartor kan man hitta torp och gårdar via nummer.

Allt är alltså mycket överskådligt och lätt att ta till sig, och det omfattande bildmaterialet med gamla och nya bilder tas bra tillvara så att läsningen blir lockande. Och det handlar verkligen inte bara om uppräkningslängder av ägarlängder för de olika gårdarna. Ofta finns där spännande levnadsöden som presenteras kort, men faktarikt. Mest känt bland eftervärlden är väl det så kallade Hoffmansupproret 1766 då en av huvudmännen, Tomas Nilsson från Källared, döms till döden och avrättas på sedvanligt bestialiskt sätt. Ett 60-tal andra Borgstenabor finns med bland upprorsdeltagarna och många döms till spöstraff eller straffarbete på Marstrands fästning.

Så detta rätt ofarliga uppror, det var bara en häst som skadades, fick ingen lika oblodig efterföljd. Samhällets reaktion var verkligen hård.

Men där finns förstås också många fredligare händelser att ta del av. Många områden och gårdar beskrivs av människor med anknytning dit, och då blir det både personligt, vardagsnära och rätt poetiskt i naturskildringarna. Vi får också veta en del om näringarna vid sidan av jordbruket, skogen och sågverket. Liksom vardagsliv med ungdomsmöten, kräftfiske, logdans, skridskoåkning, missionsmöten och socialistiskt föredrag.

Hans Menzing

Borgstena socken. Vår hembygd, människor, gårdar, torp. Forskning främst Berndt Fahlman och sammanställning Sune Svensson. Utgivare: Borgstena Hembygdsförening. 464 sidor i A4-format med mängder av bilder och fakta.

BORGSTENA SOCKEN

*Vår hembygd
människor
gårdar
torp*

Bok & Bibliotek

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg den 22-25 september. Vår monter är liksom tidigare placerad i antikvariatsdelen av mässan, med monternummer B09:61.

Mässans öppettider för fackbesökare är torsdag 9-18, fredag 9-14. Då är entrépriset 200:- och 75:- för ungdomar (7-19 år).

Allmänhetens tider är fredag 14-19, lördag 9-18 samt söndag 9-17. Entrépris 140:-. Ungdomar 7-19 år har entrépriset 50:-.

OBS! Våra medlemmar har möjlighet att hos oss förhandsbeställa biljetter som gäller för ALLA DAGAR och tider. Dessa biljetter kostar i år 120:-/st och beställs i förväg via email: sven-olof.ask@tele2.se eller tfn 0511 16540 (kvällstid).

Beställda biljetter postas till resp. beställare och utnyttjade biljetter betalas i efterskott i vår mässmonter.